

Лінгвістична структура та структурно-семантичні особливості невластне-прямого мовлення як конститутивної складової художнього тексту (на прикладах з творів Чака Поланіка)

Є.С. Оришук*

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

*Corresponding author. E-mail: tonkpils@rambler.ru

Paper received 11.06.15; Accepted for publication 28.06.15.

Анотація. Проаналізовано лінгвістичну структуру НПМ на морфологічному, синтаксичному та лексичному рівнях. Зроблено спробу охарактеризувати структурно-семантичні особливості текстових фрагментів з НПМ на прикладах з творів Чака Поланіка.

Ключові слова: невластне-пряме мовлення, лінгвістична структура, дискурсна зона персонажа, постмодернізм

Постановка проблеми. Насамперед з'ясуємо, як можна розпізнати невластне-пряме мовлення (далі – НПМ) в тексті і що слід віднести до морфологічних, синтаксичних та лексичних ознак цього філологічного явища, а також висвітлимо структурно-семантичні особливості текстових фрагментів із НПМ. Аналіз проводиться на прикладах з творів яскравого представника течії мінімалізму в літературі постмодернізму американського письменника Чака Поланіка.

Мета статті – проаналізувати фрагменти тексту та їхні структурно-семантичні особливості та визначити, за допомогою яких ознак можна виявити конструкцію з НПМ.

Матеріалом дослідження слугують композиційно-мовленнєві форми, відібрані з романів Чака Поланіка “Fight Club” (1996), “Invisible Monsters” (1999), “Diary” (2003) та “Rant: An Oral Biography Of Buster Casey” (2007).

Якщо розглядати художній текст як “суміш розмаїтих форм усного і писемного мовлення” [3, с. 33], то можна виокремити дві частини цього мовлення, які взаємодіють, а іноді протиставляються одна одній – дискурсну зону автора і дискурсну зону персонажа. Зупинимось детальніше на дискурсній зоні персонажа, оскільки саме в ній можна найчастіше зустріти НПМ.

Дискурсна зона персонажа – це сегменти тексту, які виражають думки та висловлювання героїв твору через прийнятні в мові форми. Персональний дискурс у художньому тексті передається за допомогою прямого мовлення, непрямого мовлення, невластне-прямого мовлення, де останнє – це “мова оповідача, пронизана разом з тим лексикою, семантикою, синтаксичними конструкціями мови персонажа – джерела інформації, його інтонаціями, почуттями, думками” [6, с. 185–186].

Багато науковців свого часу зверталися до проблеми вивчення НПМ. Це породило велику кількість термінів, що визначають цей лінгвістичний феномен і свідчать про складну та неоднозначну природу цього філологічного явища. Полемічне й проблематичне, зокрема, виділення НПМ у художньому тексті. Отже, з'ясуємо, за допомогою яких ознак розпізнаємо НПМ.

Існує декілька підходів до розв'язання цієї проблеми. Так, А.А. Андрієвська вважає, що НПМ дуже легко виявити в тексті, навіть якщо повністю відсутні його граматичні ознаки. На її думку, НПМ “відразу безпомилково вгадується за смисловими ознаками, що доносяться (повідомляються) всією стилістичною тональні-

стю її словесної тканини...” [1, с. 77–78]. Деякі вчені, навпаки, стверджують, що саме граматичні ознаки головні у виділенні НПМ у тексті. Для нас найбільш слушний той принцип, якого дотримується у своїх дослідженнях К.Я. Кусько, вважаючи “більш доцільним дво площинний розгляд НПМ – у площині суб'єктно-авторських стилістичних кореляцій і в площині їх лінгвістичної репрезентації” [5, с. 94]. Проаналізувавши концепції таких учених, як Г. Шторц, Е.А. Гончарова, Г.Г. Інфантова, Н.С. Поспелов, Є.С. Полташевська, А. Нойберт, Х. Біссінгер, А.А. Андрієвська, Н. Сахарова та ін.) К.Я. Кусько приходить до висновку, що основні ознаки виділення НПМ у тексті такі: 1) морфологічні ознаки (граматичні особливості), 2) лексичні особливості, а також 3) її синтаксична структура.

Ю.В. Шаралова до конститутивних ознак НПМ відносить:

- на морфологічному рівні – наявність прономінально-темпоральних транспозицій, зміну різних дейктичних показників відповідно до суб'єктів виконаних дій;
- на синтаксичному рівні – використання моделей розмовного синтаксису (повних / неповних, одно- / дво-складових пропозицій усіх комунікативних типів, повторів, паралельних і парцельованих конструкцій);
- на лексичному рівні – вживання словникових одиниць, характерних для будь-якого конкретного персонажа [8].

Отже, до морфологічних ознак НПМ, насамперед, належать елементи проксимального дейксиса, прислівники часу, займенники, окличні та питальні речення. Наприклад:

“After a while, Tyler sat cross-legged in the shadow of the standing logs. Tyler sat for a few minutes, got up and took a swim, pulled on a T-shirt and a pair of sweatpants, and started to leave. I had to ask. I had to know what Tyler was doing while I was asleep. If I could wake up in a different place, at a different time, could I wake up as a different person?” [2, p. 32].

Для НПМ характерні окличні, питальні й описові інфінітиви, останні не розвивають дії, не задають хронологічної послідовності, а привносять у НПМ ідею повторення, що створює враження позачасовості. Часто також зустрічаються дієслова в наказовому способі: “The building we're standing on won't be here in ten minutes. You take a 98 percent concentration of fuming nitric acid and add the acid to three times that amount of

sulfuric acid. Do this in an ice bath. Then add glycerin drop-by-drop with an eye dropper. You have nitroglycerin. I know this because Tyler knows this. Mix the nitro with sawdust, and you have a nice plastic explosive. A lot of folks mix the imitro with cotton and add Epsom salts as a sulfate. This works too. Some folks, they use paraffin mixed with nitro. Paraffin has never, ever worked for me” [2, p. 12].

НПМ є поєднанням об’єктивно-авторського плану й суб’єктивного плану персонажа при їх відносній рівновазі. Лінгвістичні показники, що йдуть від авторського плану, – це транспозиція особових займенників та позначення персонажа третьою особою, а також система тимчасових дієслівних форм, що залежать від часу авторського оповідання. Зазвичай розповідь ведеться автором у минулому часі. При появі НПМ вона часто змінюється і подається в теперішньому або майбутньому.

“The whole time I was in the hospital, no way could I fall in love. I just couldn’t go there yet. Settle for less. I didn’t want to process through anything. I didn’t want to pick up any pieces. Lower my expectations. Get on with my less-than life. I didn’t want to feel better about being still alive. Start compensating. I just wanted my face fixed, if that was possible, which it wasn’t.

When it’s time to reintroduce me to solid foods, their words again, it’s pureed chicken and strained carrots. Baby foods. Everything mashed or pulverized or crushed. You are what you eat.” [3, p. 25].

Ознаками НПМ є також: 1) питальні речення; 2) вступні слова з модальним значенням; 3) розмовна лексика; 4) конструкції розмовного синтаксису.

“Whatever the blessing, the talent, or technology, we can still find some way to fuck it up. The other day, the Percodan guy who graduated with top honors after his boosted birthing experience, he comes in here to rent a peak, still lugging around that baby. He tells me, he just lets it slip, that he’s got Robert Mason under contract to boost an upcoming white-water raft trip. Such a bullshit big-name fucking player he’s turned into. Such an industry hotshot. It’s not even a year old, and he’s already stuck a little black port into the back of his kid’s neck” [4, p. 61].

Велику роль у розпізнаванні НПМ відіграють різноманітні лексико-стилістичні засоби, що підсилюють емоційність мови. Це вигуки, які не зустрічаються в НМ, але так легко переходять із ПМ у НПМ, а також окличні, питальні, вказівні частки, частки, що імітують звуки. Можуть представляти НПМ і слова, що належать герою, але вкраплені в авторський контекст.

“A woman calls from Seaview to say her linen closet is missing. Last September, her house had six bedrooms, two linen closets. She’s sure of it. Now she’s only got one. She comes to open her beach house for the summer. She drives out from the city with the kids and the nanny and the dog, and here they are with all their luggage, and all their towels are gone. Disappeared. Poof. Bermuda triangulated” [1, p. 23].

Лексичний склад НПМ – це насамперед загальноживана лексика, що є основою для процесу контамінації, в яку можуть вплітатися модальні дієслова, слова з позитивною або негативною конотацією, а також

емоційно-експресивні слова й вирази, які є відображенням усної розмовної мови.

Біокремимо прийом повторення слів, словосполучень або речень, які акцентують увагу читача на певній дії або події і виконують образотворчу функцію.

У творах постмодернізму досить поширений прийом нав’язливого повторення. Слово чи речення повторюється неодноразово й повністю, або ж змінюється одне зі слів цього речення:

“YOU WAKE UP at Air Harbor International. Every take off and landing, when the plane banked too much to one side, I prayed for a crash. That moment cures my insomnia with narcolepsy when we might die helpless and packed human tobacco in the fuselage.

This is how I met Tyler Durden.

You wake up at O’Hare.

You wake up at LaGuardia.

You wake up at Logan” [2, p.25].

Синтаксична структура НПМ викликає серед лінгвістів найбільшу полеміку. Зокрема, Є.В. Гулига, М.Д. Натанзон вважають, що “НПМ неможливо виділити синтаксично з авторського мовлення” [4, с.171].

Ось що про це говорить В. Шмід: “Невласне-пряма мова – це уривок оповідного тексту, що передає слова, думки, почуття, сприйняття або тільки смислову позицію одного із зображуваних персонажів, причому передача тексту оповідача не маркується ні графічними знаками (або їх еквівалентами), ані вставними словами (або їх еквівалентами)” [9, с. 225].

І дійсно, конструкцію з НПМ не так легко виявити, адже вона не є підрядним реченням, як у випадку з НМ, і в неї немає чітко виражених графічних позначень, таких як двокрапка, лапки, тире, характерних для ПМ. Якщо говорити про стандартні конструкції НПМ, то їм найчастіше притаманні слова автора і саме НПМ, як бачимо в нижченаведеному прикладі:

“At Above and Beyond, we start with the Catch-Up Rap. The group is not called Parasitic. Brain Parasites. You’ll never hear anyone say “parasite”. Everybody is always getting better. Oh, this new medication. Everyone’s always just turned the corner. Still, everywhere, there’s the squint of a five-day headache. A woman wipes at involuntary tears. Everyone gets a name tag, and people you’ve met every Tuesday night for a year, they come at you, handshake hand ready and their eyes on your name tag. I do not believe we’ve met. No one will ever say parasite. They’ll say, agent. They do not say cure. They’ll say, treatment” [2, p. 34].

У творах, що належать до літератури постмодернізму, простежується тенденція до проникнення норм розмовної мови в художній дискурс. Збільшується обсяг чужої мови в тексті, а також розширюється діапазон можливостей уведення цієї мови в тканину художнього твору. Поряд із традиційним використанням ПМ, НМ і НПМ застосовуються вільні форми передачі думок персонажа, його внутрішньої мови. Усі ці способи дозволяють письменникам досягти поліфонічного звучання, яке є відмінною рисою сучасного художнього дискурсу. У наукових працях, присвячених вивченню особливостей художнього тексту постмодернізму, відзначається “мозаїчність”, “еклектичність”, “колажність” досліджуваного об’єкта [7, с. 13].

На різних етапах розвитку лінгвістики робилися спроби класифікації НПМ, визначаючи основними критеріями для типології структурний і семантичний підходи. Такі вчені, як А.А. Андрієвська, Л.А. Соколова, Н.Г. Бабалікашвілі та інші, дотримувалися теорії поділу НПМ за формально-структурною організацією. У новітніх дослідженнях здійснюється структурування НПМ з урахуванням його семантичних особливостей.

Зазначимо, що типологізація НПМ досить складна за умови постійного виникнення нових його форм. Має місце тенденція до зведення різноманіття НПМ до двох полярних типів: 1) НПМ як “голос автора” і 2) НПМ як “голос” персонажа. Але нам видається найбільш повною типологізація НПМ, якої дотримується І.А. Бехта: “З точки зору своєї структурно-семантичної організації, НПМ розпадається на зовнішнє (екзофазне) і внутрішнє (ендофазне) мовлення / думка. Це можна подати так: зовнішнє невласне-пряме мовлення (фактичне): тематичне, приховане, цитатне, мовлення у мовленні та внутрішнє невласне-пряма думка: внутрішні рефлексії, внутрішній монолог (діалог, потік свідомості, думка в думці)” [2, с. 26].

У НПМ поєднуються два види розумової діяльності людини – думка і мовлення, які, як відомо, нерозривно пов’язані. І якщо взяти цю тезу за основу для характеристики структурно-семантичних особливостей текстових фрагментів з НПМ, то неважко зрозуміти, що до зовнішнього мовлення слід віднести фактичне, озвучене, вимовлене, а до внутрішнього – мовлення невимовлене, уявне, тобто думки, спогади, роздуми.

Зовнішнє НПМ – це спосіб передачі третьою особою проголошеного й почутого висловлювання.

Спільне для всіх видів зовнішнього НПМ те, що вони співвідносяться з прямою мовою персонажа. Найчастіше зовнішнє НПМ – це дуже короткі уривки тексту, що йдуть, як правило, відразу після прямої мови.

“No”, Marla says. No, she wants it all. The cancers, the parasites [2, p. 38].

So what do I say? I say: I’m sorry. I say, “Tough break about your kid dying.” Out of sympathy, I shake my head... [4, p. 5].

Внутрішнє НПМ відтворює внутрішню мову, роздуми, спогади, думки та інші види ментальної діяльності, не оформлені у вигляді проголошеної мови. Найбільша кількість випадків НПМ у художньому тексті належить саме до внутрішнього НПМ. Це особливо властиве текстам художніх творів постмодернізму, які характеризуються перерваністю, фрагментарністю, дисгармонійністю, інтертекстуальністю, еkleктизмом, еротизмом [2, с. 111]. Наведемо уривок, який, на наш погляд, дуже добре ілюструє вищесказане:

“When meditation ends, everyone is stretching and twisting their heads and pulling each other to their feet in preparation. Therapeutic physical contact. For the hug, I cross in three steps to stand against Marla who looks up into my face as I watch everyone else for the cue. Let’s all, the cue comes, embrace someone near us. My arms clamp around Marla. Pick someone special to you, tonight. Marla’s cigarette hands are pinned to her waist. Tell this someone how you feel. Marla doesn’t have testicular cancer. Marla doesn’t have tuberculosis. She isn’t dying. Okay in

that brainy brain-food philosophy way, we’re all dying, but Marla isn’t dying the way Chloe was dying. The cue comes, share yourself. So, Marla, how do you like them apples? Share yourself completely. So, Marla, get out. Get out. Get out. Go ahead and cry if you have to” [2, p. 37].

У наступному прикладі автор від першої особи розповідає про запахи, які відчуває персонаж, про зображення, які він бачить у дзеркалі, і раптом – фраза, відома всім з дитинства – звертання до дзеркальця, яка ніби промайнула в думках персонажа.

“My breaths smells hot and sour inside my veils, inside the damp layers of silk and mesh and cotton georgette I lift for the first time all day; and in the mirrors, I look at the pink reflection of what’s left of my face. Mirror, mirror on the wall, who’s the fairest one of all?” [3, p. 10].

Дуже часто внутрішнє НПМ виникає в оповіданні, як правило без будь-яких вступних зауважень, воно набагато ширше, ніж зовнішнє.

“They left. And. I left, alone. And. How bad could it be, my face? And sometimes being mutilated can work to your advantage. All those people now with piercings and tattoos and brandings and scarification ... What I mean is, attention is attention” [3, p.18].

У наведеному прикладі наявний вияв однієї з найбільш суттєвих ознак внутрішнього мовлення – внутрішній монолог, навіть діалог персонажа, який розмовляє сам із собою.

Як бачимо, конструкції з НПМ в художніх творах дуже різноманітні. Це можуть бути окремі фрази, розпізнавані лише за змістом, іноді – просто слова або словосполучення, які вимовлені, або промайнули в думках персонажа; подекуди – це великі фрагменти тексту, що нагадують “потік свідомості”.

Проаналізувавши існуючі концепції, ми прийшли до висновку, що розпізнавання НПМ у художньому тексті можливе лише за умови, коли до уваги беруться конститутивні ознаки на морфологічному, синтаксичному та лексичному рівнях. У творах Ч. Поланіка досить часто зустрічається прийом нав’язливого повторення, коли окремі слова, словосполучення або речення повторюються, як приспів у пісні.

За лексичним складом НПМ – це загальноживана лексика, яка нерідко супроводжується вкрапленнями розмовної або жаргонної лексики, словами, які імітують звуки, або лексики, характерної для конкретного персонажа.

НПМ не має чітко виражених графічних позначень, таких як двокрапка, лапки, тире, але стандартним конструкціям притаманні вставні слова автора.

З точки зору структурно-семантичної організації НПМ поділяється на зовнішнє (екзофазне), тобто те, що вимовлене, і внутрішнє (ендофазне) – невимовлене, те, що існує в думках та спогадах.

У проаналізованих творах, НПМ використовується досить інтенсивно, виступає як комунікативне явище із взаємопроникненням та взаємодією дискурсивних зон персонажа й автора.

На нашу думку, дослідження структурно-семантичних особливостей та лінгвістичної структури НПМ як складової художнього тексту творів Чака Поланіка перспективне для подальшого наукового аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Андрієвська А.А. Невласне-пряма мова в сучасній французькій художній прозі : дис. докт. філолог. наук. / А.А. Андрієвська. – К., 1970 – 421 с.
- [2] Бехта І.А. Оповідний дискурс в англійській художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм. автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. філол. наук спец. 10.02.04. – К., 2010 – 37 с.
- [3] Виноградов В.В. Избранные труды : о языке художественной литературы / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1980 – 360 с.
- [4] С.В. Гулига Теорія сучасної німецької мови. Ч.2. Синтаксис. / С.В. Гулига, М. Д. Натанзон – М., 1959 – 235 с.
- [5] Кусько Е.Я. Проблемы языка современной художественной литературы. Несобственно-прямая речь в литературе ГДР. / Е.Я. Кусько. – Львов : Вища школа, – 1980 – 208 с.
- [6] Энциклопедический словарь-справочник / ред. А.П. Сквородников. – М. : Флинта : Наука, 2005 – 480 с.
- [7] Тихонова Ю.В. Конвергенции различных форм чужой и авторской речи в англоязычной художественной прозе. : “Германские языки” : автореф. на соиск. учён. степ. канд. филол. наук. спец. 10.02.04. – М., 2011 – 24 с.
- [8] Шарапова Ю.В. Несобственно-прямая речь в функционально-коммуникативном и структурно-семантическом аспектах: дис. канд. филол. наук : / Шарапова Ю.В. – СПб., 2001. – 197 с.
- [9] Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – Языки славянской культуры, М., 2003., – 312 с.

REFERENCES

- [1] Andrievska, A.A. Free-indirect speech in modern French fiction: a doctoral thesis – K., 1970 – 421 p.
- [2] Bekhta, I.A. Narrative discourse in English fiction: typology and dynamics of spoken forms, an abstract of doctoral thesis – K., 2010 – 37 p.
- [3] Vinogradov, V.V. Selected works: on the language of fiction – M.: Nauka, 1980 – 360 p.
- [4] Gulyga, E.V. Theory of modern German language : part 2 Syntax. / E.V. Gulyga, M.D. Natanzon – M., 1959 – 235 p.
- [5] Kusko, E.J. Problems of the language of modern fiction. Free-indirect speech in the literature of East Germany. / E.J. Kusko. – Lviv: Vyscha Shkola, – 1980 – 208 p.
- [6] Encyclopedical dictionary-handbook / ed. A.P. Skovorodnikov. – M : Flinta : Nauka, 2005 – 480 p.
- [7] Tikhonova, J.V. Convergences of various forms of and author’s speech in English fiction: an abstract of a Ph.D. thesis – M., 2011 – 24 p.
- [8] Sharapova, J.V. Free-indirect speech in functional-communicative and structural-semantic aspects” : doctoral thesis – SPb., 2001 – 197 p.
- [9] Shmid, V. Narratology – Languages of Slavic culture, M., 2003., – 312 p.

Список використаних джерел ілюстративного матеріалу

1. Palahniuk, Chuck. Diary. London: Vintage, 2004, 272 p.
2. Palahniuk, Chuck. Fight Club: A novel. New York: W.W. Norton & Company, 2005, 218 p.
3. Palahniuk, Chuck. Invisible monsters. London: Vintage, 2003, 297 p.
4. Palahniuk, Chuck. Rant: an oral biography of Buster Casey. New York: Anchor Books, 2008, 318 p.

Linguistic structure and structural-semantic peculiarities of free-indirect speech as a constitutive component of fiction (on the corpus of writings of Chuck Palahniuk)

Ye.S. Oryshchuk

Abstract. The article analyzes the linguistic structure of free-indirect speech on the morphological, syntactic and lexical levels. An attempt is made to characterize the structural and semantic features of text fragments with free-indirect speech in the writings of Chuck Palahniuk.

Keywords: free-indirect speech, linguistic structure, discourse zone of the character, postmodernism